

GOLIJA – RAZVITAK STANOVNIŠTVA I PERSPEKTIVE

Gordana VOJKOVIĆ, Branislav STOJANOVIĆ[▲]*

Uvod

O demografskom razvitku brdsko-planinskih područja Srbije već duži niz godina govori se kao o stagnantnom, sa nizom problema u svim sferama društveno-ekonomskog života, koji su uslovljeni permanentnim iseljavanjem stanovništva i kontinuiranim opadanjem prirodnog priraštaja. Glavni akcenat ovog istraživanja bio je da se prouče demografski procesi i utvrdi stanje i problemi u razvitku stanovništva na području Golije. Istraživanje je fokusirano na neposredno zaštićeno područje Parka prirode "Golija", ali, da bi se bolje razumela i objasnila demografska kretanja u ovom saobraćajno i geografski izolovanom planinskom prostoru, bilo je neophodno istražiti i demografske karakteristike funkcionalnog okruženja. Tako je demografskom analizom obuhvaćeno ukupno 64 naselja sa šireg funkcijsko-gravitacijskog područja, dok su u okviru granica Parka prirode atari 36 naselja sa oko 46% od ukupnog stanovništva ovako definisanog prostora.¹

U administrativnom pogledu područje zahvata delove teritorija pet opština jugozapadne Srbije: Ivanjice, Kraljeva, Raške, Sjenice i Novog Pazara. Najveći deo, gotovo 2/3 područja Parka prirode "Golija" je u upravno-teritorijalnom smislu u sastavu opštine Ivanjica. Tako je 54,4% njene ukupne teritorije obuhvaćeno istraživanjem, ali je učešće u ukupnom stanovništvu ove opštine znatno niže (16,3%), što je i razumljivo, jer je u pitanju njen brdsko-planinski deo. Već ovaj podatak ukazuje da se širi obuhvat teritorije istraživanja pokazao kao opravdan, jer je bilo moguće sagledati bitno različitu demografsku situaciju u planinskim delovima navedenih opština od

* Geografski fakultet, Beograd.

[▲] Geografski institut "Jovan Cvijić" SANU, Beograd.

¹ Područje Parka prirode "Golija" zahvata površinu od 759,13km² i to predstavlja oko dve trećine istraživanog prostora (1157,56km²).

njihovih ostalih, morfološki i saobraćajno, pristupačnijih delova, posebno onih koji su se razvili u funkcijska mikrosredišta, kao i u odnosu na opštinska središta i njihovu užu i širu prigradsku zonu.

Park prirode "Golija" sa svojim okruženjem² predstavlja zaštićeno prirodno dobro i prostorno turističku regiju specifičnih odlika i razvojnih potencijala. U Prostornom planu Srbije Golija je uvršćena kao visokovredni planinski region, koji je u grupi razvojnih prioriteta (CEP, 2005: 10). Ipak, bez obzira na svoje prirodne predispozicije i komparativne prednosti, ovaj prostor do danas nije u većoj meri aktivirao svoje potencijale i razvio turističku funkciju. Poseban tretman prostora (park prirode i rezervat biosfere) uslovljava različite režime zaštite i specifične oblike privređivanja i ekonomskih aktivnosti. Do sada su prirodna ograničenja prostora delovala u pravcu njegove "demografske erozije". U kojoj meri je moguće da u narednom periodu dođu do izražaja prirodne predispozicije i preovladaju pozitivni razvojni impulsi, koji bi uticali i na demografski oporavak područja, teško je govoriti. Pogotovo što potrebe lokalne zajednice i onih delatnosti koje bi valorizovale razvojne potencijale, a koje bi bile kompatibilne sa funkcijama područja posebne namene, zbog neophodnosti zaštite prostora, ne mogu biti realizovane bez pomoći šire društvene zajednice. Zato je jedan od ciljeva istraživanja bio i da se odgovori na neka otvorena pitanja mogućih uticaja ekonomskog razvitka područja posebne namene – parka prirode – na demografska kretanja, kao i da se ukaže na demografske perspektive jednog specifičnog planinskog prostora. Specifičnog već samim tim što očuvanje biodiverziteta i zaštićenosti područja nameće niz ograničenja u aktivnostima stanovništva, ali i nudi opcije revitalizacije upravo zbog aktuelne zainteresovanosti na nacionalnom nivou da se ulaže u ovo područje. S obzirom na navedeni koncept, a koji je proistekao i iz jasno definisane i razdvojene namene prostora prema prostornom planu, u istraživanju su posebno izdvojene i analizirane prostorno-demografske i strukturno-demografske karakteristike prostora Parka prirode Golije od šireg, funkcijskog područja, kome ovaj prostor gravitira i od kojeg nezavisno svakako ne bi mogao adekvatno da funkcioniše i da se razvija.

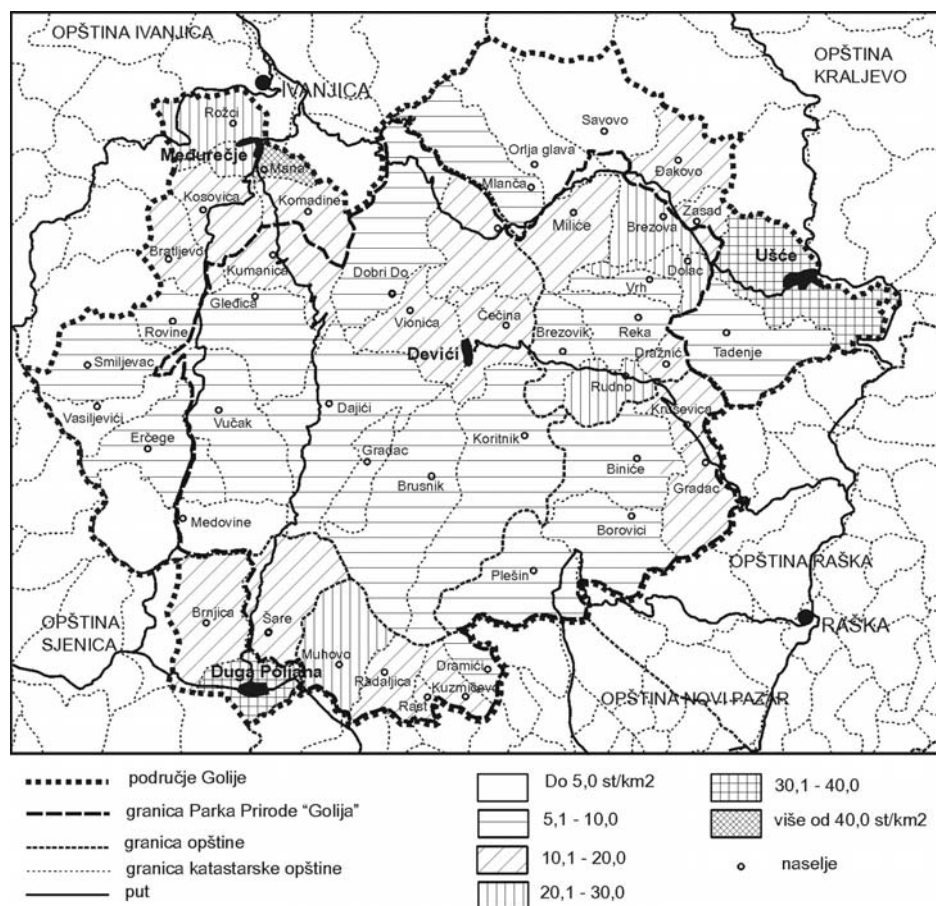
Preko Golije vodi jedan od magistralnih puteva (M 21) na pravcu Beograd-Crna Gora. Međutim, centralni delovi područja ostali su do danas izolovani i slabo povezani sa regionalnim i opštinskim centrima,³ kao što je i slaba unutrašnja povezanost prostora zbog nerazvijene mreže lokalnih

² Obuhvata pored planinskog masiva Golije, Čemerna i Radočela i šira područja manastira Studenice i Sopoćana.

³ Prostor gravitira ka dva regionalna centra, Kraljevu i Novom Pazaru, dva gradska centra Sjenici i Ivanjici, u funkcionalnom području Čačka, i Raški, koja je u rangu malog grada u funkcijskom smislu okrenutog ka Kraljevu.

saobraćajnica. Razvojni uticaj najbližih urbanih centara je bio minimalan. Oni ne samo da nisu imali dovoljno snage za razvojno aktiviranje ovog prostora, već se pre može govoriti o njihovom negativnom uticaju ispoljenom kroz ranu pojavu iseljavanja stanovništva. Morfološki sklop

Golija Položaj i naseljenost

planinskog prostora uslovio je da se najveći broj naselja nalazi u visinskom intervalu od 1000 do 1800m, da mrežu naselja čine usitnjena agrarna naselja razbijenog tipa, da je osnovna privredna delatnost stočarstvo, a da tek u novije vreme dolazi do razvoja turizma u kome je u slaboj meri zastupljen i seoski turizam (CEP, 2005: 22).

Promene u demografskoj veličini i komponentama dinamike stanovništva

Prema osnovnim demografskim karakteristikama Golija predstavlja prostor naglašene demografske stagnacije, koji se po nizu specifičnosti u populacionom razvoju značajno razlikuje od ostalih delova opština u čijem se sastavu nalazi, a posebno od njihovih središta. Prema rezultatima popisa 2002. godine u 64 naselja obuhvaćenih širom granicom ovog istraživanja živelo je svega 14.752 stanovnika, tako da je prosečna veličina naselja iznosila samo 230 stanovnika. Osnovnu tendenciju populacionog razvoja naselja pokazuje podatak da je njihova demografska veličina u proteklih pet decenija (od 1953. do 2002. godine) smanjena za 2,2 puta, sa 32.989 stanovnika iz 1953. godine (tabela u prilogu). U istom periodu broj stanovnika u navedenih pet opština porastao je za 25,8%, a u njihovim središtima još i više (npr. samo je naselje Ivanjica u ovom periodu imalo populacioni rast od 6,7 puta). Istovremeno, ionako veoma niska vrednost

Tabela 1.
Promene u broju stanovnika na području Golije, 1953-2002. godina

	Broj stanovnika					
	1953	1961	1971	1981	1991	2002
Park prirode	19.646	20.187	17.634	13.551	10.402	7.950
Područje Golije	32.989	34.050	29.215	23.078	18.343	14.752
	Indeksi promene					
	1961/53	1971/61	1981/71	1991/81	2002/91	2002/53
Park prirode	102,8	87,4	76,8	76,8	76,4	40,5
Područje Golije	103,2	85,8	79,0	79,5	80,4	44,7

Izvor: Popis stanovništva 1991. god. knj. 9, RZS, Beograd; Popis stanovništva u 2002., Pol i starost, knj. 2., RZS, Beograd, 2003.
Napomena: Kod tumačenja podataka popisa 2002.g. treba imati u vidu metodološke promene u popisu stanovništva.

koeficijenta opšte naseljenosti, smanjena je sa 28,5 u 1953. godini na samo 12,7 st/km² u 2002. godini, tako da ova prostorna celina predstavlja veoma slabo, gotovo nenaseljeno područje. Pojedina naselja, kao na primer Vasiljevići i Medovine, imaju opštu gustinu naseljenosti čak ispod 5 st/km². Atari golijskih naselja na području kraljevačke opštine nešto su gušće naseljeni od dela koji formiraju ivanjička, dok je grupa sjeničkih naselja bila, a i dalje je u proseku najgušće naseljena.

Tendenciju naglašenog i kontinuiranog populacionog pada pokazuje i podatak da je 1953. godine u mreži naselja na širem području bilo 4 naselja sa više od hiljadu stanovnika i čak 30 sa 500 do 1000 stanovnika, a prema rezultatima popisa 2002. godine samo jedno naselje (Ušće, u opštini Kraljevo) je imalo preko hiljadu stanovnika, i samo dva naselja (Muhovo, u opštini Novi Pazar i Duga Poljana, u opštini Sjenica) su bila sa više od 500 stanovnika. Čak 16 naselja (ili 1/4 od ukupnog broja) pripadaju kategoriji demografski patuljastih (manje od 100 stanovnika), dok je toj kategoriji 1953. godine pripadalo samo pet naselja. To je dovelo i do značajnih promena u prostornoj redistribuciji stanovništva Golije i pripadajućih opština tokom druge polovine XX veka, odnosno smanjenja udela stanovništva u naseljima na području Golije u ukupnoj populaciji opština kojima pripadaju. U opštini Ivanjica, na primer, udeo stanovništva naselja u području Parka prirode je dostizao 24% od ukupne populacije opštine 1953. godine, a do 2002. godine smanjen je na svega 10,3%. Praktično identične tendencije u prostornoj redistribuciji stanovništva pokazuju i golijska naselja u delovima drugih opština.

Većina naselja je u međupopisnom periodu 1953-1961. godina imala manji ili veći demografski rast, kao efekat "kompenzacionog perioda", ali i kao rezultat još slabe primarne urbanizacije. Posle 1961. godine započeo je proces snažne demografske erozije, koji traje sve do danas, uzrokovan prvenstveno snažnim emigracionim tokovima, slično kao i u drugim brdsko-planinskim ruralnim središtima, u pravcu urbanih centara koji postaju polovi ukupnog, pa tako i demografskog, razvoja u okružujućem prostoru. Od ukupno 64 naselja Golije, samo tri naselja u najvećem delu posmatranog perioda imaju tendenciju populacionog rasta, jedno promenjive trendove u demografskom razvoju (Tepeče, van područja Parka prirode, u opštini Kraljevo), a sva ostala, posebno posle 1961. godine, naglašenu tendenciju populacionog pada.

Naselje Devići (opština Ivanjica) predstavlja jedinu ruralnu aglomeraciju u prostoru Parka prirode koja je imala populacioni rast u periodu od 1953-2002. godine, i to zahvaljujući valorizaciji svoje pozicije mikrocentra koji opslužuje više naselja u severnom delu Parka prirode. Razvoj manjih funkcionalnih kapaciteta uslužnog i proizvodnog karaktera reflektovao se i na njegov demografski rast: do 2002. godine broj stanovnika u Devićima povećan je za više od 12 puta. Sličnu funkciju u prostoru ima i naselje Međurečje (opština Ivanjica), ali se ono nalazi u široj kontaktnoj zoni Parka prirode, i baš zbog te svoje uloge funkcionalnog povezivanja u međupopisnom periodu od 1971. do 2002. godine imalo je kontinuiran, značajniji populacioni rast – udvostručenje broja stanovnika. Treće, naselje Ušće (u opštini Kraljevo) se razvilo u mikroregionalni centar sa brojnim

uslužnim, ali i proizvodnim kapacitetima, i najznačajnije saobraćajno čvorište u prostoru Golije, što se reflektovalo i na demografske tokove. Danas predstavlja populaciono najveću aglomeraciju u celom području, a tokom svih posmatranih međupopisnih razdoblja jedino je imalo stabilan demografski rast.

Od ostalih naselja na području Golije, samo još Duga Poljana (u opštini Sjenica) predstavlja, kao važno saobraćajno čvorište, centar nešto većih populacionih dimenzija. To naselje ima predispozicije za razvoj u mikro-središte u ovom perifernom delu područja Golije. Iako je i njegova demografska veličina u periodu 1953-2002. godine smanjena za oko 12%, to je jedan od najmanjih relativnih padova broja stanovnika. Sva ostala naselja, i u Parku prirode, i u široj zoni, pokazuju praktično kontinuiran, snažan demografski pad, koji je najizraženiji kod naselja iz opštine Raška (broj stanovnika 2002. godine za gotovo 2/3 je manji u odnosu na 1953. godinu). Pojedina naselja, kao na primer Tadenje (opština Kraljevo) ili Medovine (opština Ivanjica) u ovom periodu populaciono su smanjena za sedam do devet puta, tako da su od ruralnih naselja srednje veličine postali demografski patuljasti centri. Neka naselja (Kovilje, u opštini Ivanjica, Lijeva Reka, u opštini Sjenica, i još neka druga) praktično su u demografskom izumiranju.

Izrazito negativne trendove u demografskom razvoju najvećeg broja naselja, kako na području Parka prirode tako i na obodnom području, pokazuju i vrednosti prosečnih godišnjih stopa rasta po međupopisnim periodima. Izuzev činjenice da u poslednjem međupopisnom razdoblju (1991-2002. godina) samo tri od 64 posmatrana naselja ostvaruju pozitivne vrednosti stopa rasta (Međurečje 8,5%, Ušće 3,7% i Goluban u k.o. Duga Poljana 19,1%), karakteristično je i to da je demografski (relativan) pad u svim ostalim naseljima osetno veći nego u opštinama kojima pripadaju. Tako je, na primer, negativna stopa rasta u poslednjem međupopisnom razdoblju u svim posmatranim naseljima opštine Ivanjica oko sedam puta veća od opštinskog proseka, u naseljima opštine Kraljevo oko tri, u široj zoni, do nešto više od pet puta u naseljima u Parku prirode itd.

Rezultanta dugoročnih nepovoljnih razvojnih (i demografskih) tokova u ovom prostoru je njegova kontinuirana kompleksna stagnacija, koja rezultira transformacijom u područje egzodusnog karaktera, uz ceo spektar negativnih promena u demografskim procesima, a posebno u demografskim strukturama. Promene u uticaju dve najznačajnije komponente dinamike stanovništva (prirodne i mehaničke) golijskih naselja analizirane su za poslednja dva međupopisna perioda, od 1981. do 1991. godine i od 1991. do 2002. godine, u kojima je proces "demografske erozije" ovog prostora dobio na intenzitetu.

U prvom periodu 1981-1991. godina, kada je u populacionoj veličini prostora ostvaren značajan pad, za oko 20%, to je bila rezultanta izražene dominacije migracione komponente. U ukupnom demografskom smanjenju svih 64 naselja, koji je u ovoj međupopisnoj dekadi iznosio -4.735 stanovnika, udeo migracione komponente dostigao je čak 86,6%, dok je prirodna komponenta učestvovala sa svega 13,4%. Analiza pokazuje da postoje veoma značajne razlike između (relativnih) veličina komponenti demografske dinamike naselja Golije i opština u celini u čijem se sastavu ova naselja nalaze).

Tabela 2.

Uticaj prirodne i migracione komponente na promenu broja stanovnika na području Golije, 1981-1991. godina

	Smanjenje broja stan.	Prirodni priraštaj	Broj živorđenih	Broj umrlih	Migracioni saldo
Park prirode	-3.149	-572	924	1.496	-2.577
Područje Golije	-4.735	-635	1.885	2.520	-4.100
	Stopa rasta	Stopa prirod. prirašt.	Stopa nataliteta	Stopa mortaliteta	Stopa migrac. salda
Park prirode	-26,3‰	-4,8‰	7,7‰	12,5‰	-21,5‰
Područje Golije	-22,9‰	-3,1‰	9,1‰	12,2‰	-19,8‰

Izvor: Popis stanovništva 1991. god. knj. 9, RZS, Beograd; Vitalna statistika - Dokumentacioni materijal, RZS, Beograd.

Ukratko, naselja na prostoru Golije u najvećem broju slučajeva karakteriše naglašena tendencija kontinuiranog populacionog pada, kao rezultante rastućeg negativnog prirodnog priraštaja i veoma visokog negativnog migracionog salda, a opštine kojima pripadaju ili

- a) demografski rast, kao efekat prvenstveno populacionog rasta njihovih središta (kao što je to slučaj sa opštinama Kraljevo i Novi Pazar) ili
- b) manje (opštine Ivanjica i Raška) ili više (opština Sjenica) izražena demografska stagnacija, koja je u pojedinim slučajevima rezultat podjednako snažnog negativnog uticaja i prirodne i mehaničke komponente (Ivanjica i Raška), a u pojedinim (Sjenica) samo mehaničke.

Među naseljima Golije, naselja koja gravitiraju opštini Ivanjica imala su najveći i apsolutni i relativni pad, i njihov udeo u ukupnom smanjenju stanovništva Golije iznosio je 57%. Pri tome je migraciona komponenta imala naglašenu ulogu, a buduće negativne trendove potencirala je i

činjenica da istovremeno nijedno od ukupno 24 naselja (13 u prostoru Parka prirode i 11 van njega) nije imalo pozitivnu stopu prirodnog priraštaja, izuzev naselja Deviči, koje je, zahvaljujući upravo prirodnoj komponenti, ostvarivalo blagi populacioni rast.

U delu prostora Golije koji administrativno pripada opštini Kraljevo nalazi se ukupno 18 naselja sa zajedničkom karakteristikom populacionog pada, ali sa određenim specifičnostima kad se ova naselja posmatraju grupisano po zonama. U zoni Parka prirode nalazi se 8 naselja i u njihovom populacionom smanjenju je migraciona komponenta imala značajniju ulogu od prirodne (68,9% prema 31,1%). U zoni izvan Parka, koju formiraju atari 10 naselja, u većini naselja mehanička komponenta apsolutno je determinisala populacioni pad. Izuzetak je bilo naselje Ušće, koje je uz pozitivan migracioni saldo ostvarivalo i pozitivan prirodni priraštaj, tako da je bilo jedno od četiri naselja Golije (Devići, Ušće, Muhovo i Šare) koje je ostvarivalo demografski rast. Uz Ušće, i naselje Kamenjani je imalo pozitivan migracioni saldo, ali usled negativnog prirodnog priraštaja broj stanovnika je smanjen u ovom periodu. U osnovi naselja Golije sa područja kraljevačke opštine imaju trendove demografskog razvoja suprotne trendovima razvoja populacije opštine u celini: veličine prirodne komponente u praktično svim ovim naseljima su negativne (s relativno visokim vrednostima stopa), a u opštini, u celini, pozitivne, dok su vrednosti migracione komponente u posmatranim naseljima negativne (u pojedinim su i veoma visoke), a u opštini su odnosi između broja doseljenog i broja odseljenog stanovništva izbalansirani, itd.

Ukupno pet golijskih naselja opštine Raška prema osnovnim dinamičkim karakteristikama svoje populacije ne razlikuju se posebno od ostalih naselja Golije. U ovoj grupi demografski stagnantnih naselja iseljavanje stanovništva je imalo prevashodan uticaj (72,8%) u njihovom ukupnom populacionom padu. Izuzetak je naselje Gradac koje je, bez obzira na pozitivan migracioni saldo, imalo demografski pad usled relativno visoke stope negativnog prirodnog priraštaja. I ostala četiri naselja ove opštine već u ovom periodu su imala relativno visoke stope negativnog prirodnog prirasta, i to osetno veće od proseka za ceo prostor Golije. Upravo je visok negativan prirodni priraštaj ono što diferencira ova od ostalih naselja opštine Raška, koja je u opštinskom proseku imala pozitivan prirodni priraštaj, i što je rezultiralo osetno bržim tempom populacionog pada u poređenju sa tempom koji je ostvaren u prostoru opštine.

U području Parka prirode Golija nalazi se i pet naselja koja su u sastavu opštine Novi Pazar. Slično ostalim analiziranim naseljima, u međupopisnom periodu 1981-1991. godina, većina je imala populacioni pad, izuzev naselja Muhovo. Za razliku od ostalih naselja na prostoru Golije, u ovoj grupi

prirodna komponenta je imala pozitivne vrednosti (rast od 0,9 promila). Kako je, međutim, mehanička komponenta imala visoku negativnu vrednost, to je rezultiralo njihovom demografskom stagnacijom. Ovako relativno visoka vrednost prirodne komponente za ovu grupu naselja u celini rezultat je visokog prirodnog priraštaja samo u naselju Muhovo, koje je upravo zahvaljujući tome ostvarivalo demografski rast. Međutim, bez obzira što je relativni demografski pad ovih naselja bio niži od proseka za Goliju, njihova dinamička obeležja imala su karakteristike potpuno suprotne onima na području opštine Novi Pazar u celini: stopa prirodnog priraštaja višestruko je bila manja od opštinskog proseka, a njihov negativni migracioni saldo trinaest puta je bio veći od opštinskog.

Dvanaest golijskih naselja sa područja opštine Sjenica imalo je vrlo specifične karakteristike demografskih promena. Tako, na primer, svih pet naselja na teritoriji Parka prirode su imala pozitivnu stopu prirodnog priraštaja, ali u četiri naselja stope migracionog salda su bile negativne, i to znatno iznad proseka za celo područje Golije. Neka od njih (Koznik, Lijeve Rijeka) imala su vrednosti negativnog migracionog salda koje su višestruko veće od proseka za sva naselja u analiziranom prostoru. U ovoj grupi jedino je naselje Šare, uz pozitivan prirodni priraštaj, imalo i visok pozitivni migracioni saldo, što je rezultiralo njegovim osetnim demografskim rastom (stopa demografskog rasta od 49,1 promila predstavljala je najvišu stopu populacionog rasta na prostoru Golije). Od ostalih sedam naselja koja se nalaze u granicama šire zone, pojedina su imala blagi pozitivan prirodni priraštaj, jedno (Duga Poljana) veoma visoki (15,6 promila), a ostala negativne vrednosti prirodne komponente. S obzirom na to da su sva ova naselja u ovom periodu imala visoke stope negativnog migracionog salda i njih je karakterisala populaciona stagnacija. U odnosu na demografske trendove u opštini Sjenica u celini, ove dve grupe naselja karakterišu vrednosti prirodne komponente dinamike ispod opštinskog proseka, a mehaničke iznad.

U međupopisnom periodu 1991-2002. godina nastavile su se nepovoljne tendencije u demografskom razvoju ovog prostora, ali uz neke značajne promene u proporciji osnovnih komponenti dinamike. To pokazuje podatak o značajnom smanjenju udela migracione komponente u demografskom padu većine posmatranih naselja. Međutim, bez obzira na postepeno usporavanje tempa ukupnog demografskog pada, osetno smanjenje udela migracione komponente (na 67%) nije rezultat zaustavljanja procesa iseljavanja stanovništva, već je jasan indikator kompleksnih nepovoljnih promena u relevantnim demografskim strukturama, prvenstveno starosno-polnoj. Intenziviran proces starenja stanovništva predstavlja jedan od osnovnih efekata tih promena, a reflektuje se, između ostalog, i na smanjenje

broja potencijalnih emigranata iz ovog prostora, a samim tim i na smanjenje udela mehaničke komponente u ukupnom populacionom padu. Istovremeno, značajno raste i stopa negativnog prirodnog priraštaja, tako da to, bez obzira na apsolutno i relativno smanjenje negativnog migracionog salda za prostor Golije u celini, rezultira daljim populacionim padom u većini posmatranih naselja.

Tabela 3.

Uticaj prirodne i migracione komponente na promenu broja stanovnika na području Golije, 1991-2002. godina

	Smanjenje broja stan.	Prirodni priraštaj	Broj živorođenih	Broj umrlih	Migracioni saldo
Park prirode	-2.452	-808	677	1.485	-1.644
Područje Golije	-3.591	-1.177	1.464	2.641	-2.414
	Stopa rasta	Stopa prirod. prirašt.	Stopa nataliteta	Stopa mortaliteta	Stopa migrac. salda
Park prirode	-24,3‰	-8,0‰	6,7‰	14,7‰	-16,3‰
Područje Golije	-19,7‰	-6,5‰	8,0‰	14,5‰	-13,3‰

Izvor: Popis stanovništva 1991. god. knj. 9, RZS, Beograd; Popis stanovništva u 2002, Pol i starost, knj. 2, RZS, Beograd, 2003; Vitalna statistika - Dokumentacioni materijal, RZS, Beograd.

U opštini Ivanjica u većini naselja sa područja Parka prirode, kod kojih je u prethodnom periodu migraciona komponenta u većoj meri delovala u pravcu smanjenja broja stanovnika, tokom poslednje dekade 20. veka prirodna komponenta je preuzela vodeću ulogu (udeo od 54%), i natprosečno visok negativni prirodni priraštaj je rezultirao njihovim populacionim padom. Izuzetak su naselje Devići u prostoru Parka prirode i naselje Kovilje iz šire gravitacione zone, koja imaju pozitivan prirodni priraštaj, ali zbog veoma visokog negativnog migracionog salda populaciono stagniraju. U ovom periodu i u naseljima šire zone negativna veličina prirodne komponente značajno raste. Iako slične tendencije ima i ukupna populacija opštine Ivanjica, ovaj deo njenog prostora ima neuporedivo brži tempo opadanja.

Za razliku od golijskih naselja opštine Ivanjica, tempo populacionih promena u naseljima opštine Kraljevo nešto je usporeniji, iako ima slične strukturne karakteristike. U 17 od ukupno 18 naselja značajan je demografski pad, iako su stope nešto niže nego u prethodnom periodu. Jedino naselje Ušće (i to jedino u celom području Golije) i u ovom periodu ostvaruje minimalni demografski rast, koji predstavlja rezultat blagog (pozitivnog) prirodnog priraštaja i veoma niskog, ali pozitivnog migracionog salda. Pojedina naselja (na primer, Savovo, Orlja Glava) imaju stope

smanjenja populacije osetno veće od proseka za ovo područje. Slično naseljima opštine Ivanjica, u demografskoj dinamici ovih naselja (posebno grupe unutar Parka prirode) značajno se smanjuje uloga migracione komponente, a raste značaj prirodne, i to bez obzira što su negativne stope prirodnog priraštaja u naseljima iz kraljevačke opštine nešto niže od proseka za celo područje Golije. Karakteristično je da populacija cele opštine u ovom periodu ima slične tendencije u ukupnom demografskom razvoju – negativan prirodni priraštaj, ali i migracioni saldo, što u prethodnom periodu nije bio slučaj.

Svih pet naselja opštine Raška u ovom periodu imaju natprosečne stope demografskog pada, koje su manje rezultat relativno visokih stopa negativnog prirodnog priraštaja, a više visoke negativne vrednosti migracionog salda. Ono što izlazi u prvi plan je da su obe stope višestruko veće od opštinskog proseka, mada su razlike osetno smanjene.

Da na prostoru Golije brojni faktori deluju ograničavajuće kada su u pitanju demografska kretanja pokazuje i grupa od pet golijskih naselja iz opštine Novi Pazar. Za razliku od opštine u celini, koja je i u ovom periodu ostvarivala veoma blagi populacioni rast, ova grupa naselja imala je veoma veliki populacioni pad (broj stanovnika smanjen je za oko 1/3 u odnosu na 1991. godinu).⁴ Pored veoma visokog rasta stopa negativnog migracionog salda (dva i po puta većih u odnosu na prethodno razdoblje), sada i usled značajnog smanjenja stopa prirodnog priraštaja. Samo je naselje Muhovo imalo pozitivnu (nisku) stopu prirodnog priraštaja, ali i veoma visoku negativnu stopu migracionog salda, tako da u ovom periodu, za razliku od prethodnog, populaciono stagnira.

Naselja opštine Sjenica su u poređenju sa ostalim naseljima i u ovom periodu imala specifične karakteristike populacione dinamike. Usled stalnog iseljavanja (u pojedinim naseljima negativne stope migracionog salda bile su višestruko veće od prosečnih vrednosti za Goliju), njihov demografski pad bio je relativno najveći u ovom planinskom prostoru, uprkos pozitivne (mada niske) stope prirodnog priraštaja.

⁴ Treba imati u vidu da je u ovoj opštini smanjenje u nešto većoj meri rezultat i promena u metodologiji popisa.

Promene u osnovnim strukturnim karakteristikama stanovništva

Odlike starosno-polne strukture i proces demografskog starenja

Navedeni dugotrajni nepovoljni demografski razvojni procesi rezultirali su naglašenim promenama u starosnoj strukturi stanovništva. Danas Golija predstavlja prostor izrazitog demografskog starenja. Popis 2002. godine pokazuje da je trećina populacije starija od 60 godina, a jedna četvrtina je u grupi starijeg sredovečnog stanovništva (od 40-59 godina). Udeo mladog stanovništva, do 20 godina starosti, iznosio je svega 18,1%. Prema veličini pojedinih starosnih grupa, i prema nivou indeksa starenja (1,83), stanovništvo Golije ima sve odlike populacije koja se nalazi u stadijumu tzv. "najdublje demografske starosti".⁵ Indikatori stadijuma "najdublje demografske starosti" na području Parka prirode imaju još nepovoljnije vrednosti, pa je tako učešće starog stanovništva (36,3%) gotovo izjednačeno sa ukupnim učešćem mladog (16,6%) i mlađeg sredovečnog stanovništva (20,9%), a indeks starenja 2002. godine je iznosio 2,19.

Tabela. 4.
Promene u starosnoj strukturi stanovništva Golije, 1971-2002. godina

	Učešće velikih starosnih grupa, 1971. god.					Indeks starenja
	Ukupno	0-19g.	20-39	40-59	60 i više	
Park prirode	17.634	40,0%	26,1%	21,1%	12,4%	0,31
Područje Golije	29.215	39,8%	26,5%	21,3%	12,0%	0,30
	Učešće velikih starosnih grupa, 2002. god					Indeks starenja
	Ukupno	0-19g.	20-39	40-59	60 i više	
Park prirode	7.950	16,6%	20,9%	24,7%	36,3%	2,19
Područje Golije	14.752	18,1%	22,2%	25,3%	33,2%	1,83

Izvor: Popis stanovništva i stanova 1971, Pol i starost - II deo, knj. VIII, SZS, Beograd, 1973; Popis stanovništva u 2002, Pol i starost, knj. 2, RZS, Beograd, 2003.

Proces demografskog starenja na području Parka prirode "Golija" se odvijao veoma intenzivno u proteklom tridesetogodišnjem periodu. Nekada je na ovom prostoru samo mladih (do 20 godina starosti) bilo gotovo isto koliko

⁵ Stadijumi demografske starosti izvedeni su prema kriterijumima G. Peneva. Videti detaljnije o tome: Penev, G. (1995).

danas ukupnog stanovništva. Broj mladih je sa 7.046 u 1971. godini sveden na 1.317 u 2002. godini, tako da je odnos velikih starosnih grupa praktično izokrenut: 40,0% mladih i 12,4% starih u 1971. godini preokrenuto je u 16,6% mladih i 36,3% starih u 2002. godini. S obzirom na veliko ukupno smanjenje broja stanovnika na području Parka prirode, i povećanje starog stanovništva sa 2.191 na svega 2.884 predstavlja ozbiljan problem, jer je njihovo učešće i opterećenost ukupne populacije drastično povećano. U naseljima kontaktne zone proces je bio istog smera, ali nešto sporijeg intenziteta. Na taj način je za samo trideset godina stanovništvo Golije sa "praga demografske starosti" prevalilo put do "najdublje demografske starosti".

U 1971. godini retka su bila naselja u kojima bar jedna trećina populacije nije bila mlađa od 20 godina. Vrednosti indikatora demografske starosti po naseljima na području Golije bile su u granicama prosečnih vrednosti za date opštine, mada su i tada bile primetne međuopštinske razlike. Učešće mladog stanovništva u ukupnoj populaciji golijskih naselja bilo je čak veće od udela mladih u opštinskim središtima, ali se već tada primećuje manji udeo mladog sredovečnog stanovništva, koje je u najvećoj meri bilo uključeno u emigraciju. U naseljima na području opštine Raška proces demografskog starenja ranije je započeo, ali je još uvek bio u granicama stadijuma "prag demografske starosti". Većina naselja opštine Novi Pazar bila je u stadijumu "demografske zrelosti", a pojedina naselja opštine Sjenica (Šare i Duga Poljana) tek su se nalazila na prelazu iz "demografske mladosti" ka "demografskoj zrelosti". Trideset godina kasnije, prema popisu 2002. godine, primećuje se da je starosna struktura stanovništva većine naselja, kako u području Parka prirode, tako i u okviru šire zone, znatno nepovoljnija od prosečnih vrednosti za odgovarajuće opštine. U naseljima koja administrativno pripadaju opštini Raška proces demografskog starenja je najdalje odmakao, pa je tako, na primer, i u brojčano najvećem naselju Gradac udeo mladog stanovništva opao na 16,3%, a prosečna starost stanovništva dostigla 47,6 godina. Naselje Biniće iz iste opštine jedno je od naselja sa najstarijom populacijom na ovom prostoru: prosečna starost stanovništva je 61,5 godina, dve trećine stanovništva starije je od 60 godina, a svega 4,5% populacije je u kontingentu mladog stanovništva. Suprotno, najveća naselja novopazarske i sjeničke opštine sa područja Golije zadržala su relativno povoljnije odnose starosnih grupa, sa vrednostima koje su u granicama prosečnih vrednosti za te dve opštine.

Danas, samo naselja koja su se već izdvojila kao mikroregionalni centri, ili kao saobraćajna čvorišta, zbog čega su u posmatranom periodu pokazivala populacioni rast ili stabilan demografski razvoj, imaju povoljnije karakteristike demografske strukture. U centralnom delu Parka prirode

"Golija" izdvaja se jedino naselje Devići, koje se, prema relativno malom učešću starog stanovništva od 11,6% i nižem indeksu starenja od 0,44, nalazi na "pragu demografske starosti", mada se, prema većini drugih indikatora demografske starosti, već nalazi na prelazu ka višem stadijumu starenja. U granicama Parka to je jedno od retkih naselje u kome je polovina populacije mlađa od 40 godina. Od ostalih naselja relativno povoljnije starosne strukture na području Parka prirode, tu su još naselje Muhovo (opština Novi Pazar) za koje se može reći da se odlikuje "najmlađom" strukturom stanovništva i nalazi "na pragu demografske starosti", i naselje Šare (opština Sjenica), na prelazu iz stadijuma "prag demografske starosti" u stadijum "demografska starost". Ova naselja, nastanjena pretežno muslimanskim stanovništvom, još uvek imaju pozitivne stope prirodnog priraštaja i učešće mladih koje iznosi oko jedne trećine ukupne populacije.

Tabela 5.
**Broj i udeo žena, prema starosti, u ukupnom stanovništvu
na području Golije, 2002. godina**

	Broj žena prema starosti				% od ukupnog stanovništva			
	0-19	20-39	40-59	60 +	0-19	20-39	40-59	60 +
Park prirode	633	690	906	1.583	48,1	41,6	46,2	54,9
Područje Golije	1.282	1.421	1.752	2.683	47,9	43,3	46,9	54,8

Izvor: Popis stanovništva u 2002., Pol i starost, knj. 2., RZS, Beograd, 2003.

Među naseljima šire zone istraživanja izdvajaju se naselja Međurečje, Ušće i Duga Poljana, koja se prema većini obeležja nalaze u stadijumu "demografske starosti", mada se i u ovim naseljima naglo smanjuje učešće mladog stanovništva. U Međurečju i Ušću, prema popisu 2002. godine, učešće mladog stanovništva svedeno je na oko 23% i, mada je učešće stanovništva starijeg od 60 godina relativno niže nego u drugim naseljima, zapaža se drastičan porast starijeg sredovečnog stanovništva.

Polna struktura ukupnog stanovništva Golije, na prvi pogled, ostavlja utisak relativne ujednačenosti. Međutim, posmatrano po naseljima, a potom i u zavisnosti od starosne strukture, primećuju se značajne deformacije polnog sastava. Tako se, prema podacima popisa 2002. godine, povećano učešće žena primećuje kako u naseljima opštine Raška, u kojima je proces demografskog starenja najdalje odmakao, tako i u naseljima sa pretežno muslimanskim življem. Učešće žena u ukupnom stanovništvu naselja kreće se u rasponu od ispod 45% (naselja Koritnik, Erčege, Tepeče Lozno kao i veći broj malih naselja u kojima ukupan broj stanovnika ne prelazi ni 50) do

preko 52% (Bratljevo, Rudno, Orlja Glava, u većini naselja opštine Raška, Šare i do 54,8%, Duga Poljana).

U zavisnosti od starosne raspodele, učešće žena prvo je blago smanjeno u grupi od 0-19 godina, da bi potom polna struktura bila značajno narušena: u starosti od 20-39 godina u smislu veoma niskog udela žena, a u starosti 60 i više godina u smislu visokog udela žena. Ova neujednačenost rezultat je delovanja više uzajamno povezanih faktora, između ostalog stepena demografskog starenja stanovništva pojedinih naselja, demografskih kretanja i posebno selektivnih migracija, nacionalnog sastava i s tim u vezi različitog etno-demografsko i socio-demografskog ponašanja stanovništva. Selektivnost migracija, u kojima je žensko stanovništvo očigledno češće napuštalo ova nerazvijena brdsko-planinska naselja, svakako je uzrok velikog "manjka" žena mlađeg uzrasta.

Promene u veličini osnovnih funkcionalnih kontingenata

Intenzivan proces depopulacije i demografskog starenja uslovio je promene u veličini svih osnovnih funkcionalnih kontingenata stanovništva. Uobičajeno je da se sa procesom starenja, u prvim fazama, povećava kontingent radno-sposobnog stanovništva. Međutim, starenje stanovništva

Tabela 6.

Promene u veličini osnovnih funkcionalnih kontingenata, 1991-2002. godina

	Kontingenti 1991. god.				% od ukupnog stanovništva			
	0-6	7-14	radni	fertilni	0-6	7-14	radni	fertilni
Park prirode	654	851	6.445	1.835	6,3	8,2	62,0	17,6
Područje Golije	1.230	1.558	11.577	3.461	6,7	8,5	63,1	18,9
	Kontingenti 2002. god.				% od ukupnog stanovništva			
	0-6	7-14	radni	fertilni	0-6	7-14	radni	fertilni
Park prirode	439	542	4.265	1.263	5,5	6,8	53,6	15,9
Područje Golije	857	1.101	8.261	2.586	5,8	7,5	56,0	17,5

Izvor: Popis '91, Stanovništvo - Pol i starost, knj. 4., Beograd, 1993.; Popis stanovništva u 2002., Pol i starost, knj. 2., RZS, Beograd, 2003.

golijskih naselja dostiglo je već takve razmere da je stanovništvo radno-sposobnog uzrasta izrazito smanjeno, ne samo u apsolutnom, već i u relativnom vidu. Tako je samo tokom poslednjeg međupopisnog perioda ovaj kontingent stanovništva na području Golije smanjen za 28%, a u zoni

Parka prirode za više od jedne trećine. Kao ekstremna u ovom smislu, izdvajaju se naselja Medovine, Biniće, pa i Vasiljevići i Kruševica u kojima je udeo radno-sposobnog kontingenta manji (ili je približan) od jedne trećine ukupne populacije. U još 16 naselja radni kontingent ne dostiže polovinu ukupnog broja stanovnika. Smanjenje radnog kontingenta bilo je nešto slabijeg intenziteta u naseljima opštine Kraljevo, a najmanje promene u njegovoj veličini bile su u lokalnim centrima Deviče, Međurečje (čak u porastu) i Ušće. U najvećem broju naselja učešće radnog kontingenta je ispod prosečnih vrednosti opština kojima pripadaju.

U desetogodišnjem periodu kontingenti dece predškolskog i školskog uzrasta smanjeni su za oko 30%. Posmatrano po naseljima njihovo učešće kreće se u rasponu od manje od 2% (Kumanica, Medovine, Komadine, Biniće, Kruševica) do najviše 12,1% u Muhovu. Rasponi su slični i za udeo dece školskog uzrasta od 7-14 godina, a njihov veći broj samo je u naselju Ušće (200 dece). S obzirom na ubrzano opadanje fertilnog kontingenta, kao i nivoa rađanja, trend smanjenja predškolskog i školo-obaveznog kontingenta svakako će se nastaviti. Fertilni kontingent je samo za deset godina smanjen za jednu trećinu u području Parka prirode, tako da njegovo učešće iznosi oko 1/6 ukupne populacije. Poređenja radi, udeo fertilnog kontingenta u opštinskim središtima kreće se i do 28,8% u Ivanjici, ili 28,3% u Novom Pazaru. U 12 naselja učešće fertilnog kontingenta manje je od 10%, u 19 naselja kreće se u intervalu od 10-15%, u samo 11 naselja njegov udeo je u rasponu od 20-25%, a Deviči (31,2%) i Šare (29,6%) se izdvajaju kao jedina dva ekstrema u tom smislu.

Ekonomska struktura stanovništva

Ekonomska struktura stanovništva najbolje upućuje na socioekonomske uslove u kojima su se odigravala demografska kretanja. Logično, opšti trend smanjenja ukupnog stanovništva Golije i demografskog starenja odražava se i u osnovnoj podeli stanovništva prema kriterijumu aktivnosti. Tako je kontingent aktivnih lica, ili radne snage, u periodu od 1981-2002. u području Parka prirode gotovo prepolovljen, što je bio znatno nepovoljniji trend u odnosu na prosečne vrednosti opština u čijem sastavu je ovo područje. Dinamika smanjenja broja izdržanih lica bila je još intenzivnija, dok je broj lica s ličnim prihodima na području Parka prirode udesetostručen i za skoro šest puta uvećan na celoj teritoriji Golije. Opšta stopa aktivnosti smanjena je na oko 55%, a učešće izdržavanog stanovništva u ukupnoj populaciji na 26%.

Najnepovoljnija situacija je u naseljima opštine Raška, gde je ukupan broj aktivnih stanovnika sveden na trećinu nekadašnjeg broja (u naselju Biniće, na primer, trend je bio najizrazitiji, pa je broj aktivnih opao sa 330 na svega

52 lica). U naseljima ivanjičke opštine opadanje broja aktivnih je bilo najmanje u Devićima (indeks 83,8), a Međurečje, kao kontaktno naselje na svega 7 km udaljenosti od Ivanjice, sa dobrom komunikativnom vezom, je bilo jedino u kome je broj aktivnih lica povećan (za 42%). Slična situacija je i u opštini Kraljevo, gde je jedino u naselju Ušće, kao najjačem gravitacionom centru, broj aktivnih bio u blagom porastu. U većini naselja opštine Novi Pazar broj aktivnih lica je stagnirao ili bio u blagom porastu.

Tabela 7.
Promene u strukturi stanovništva prema aktivnosti

	Ukupno	Prema aktivnosti 1981			Struktura u %		
		Aktivno	Lica sa lič.pr.	Izdržavano	Aktivno	Lica sa lič.pr.	Izdržavano
Park prirode	13.293	8.449	152	4.482	63,6	1,1	33,7
Područje Golije	22.614	13.879	492	8.033	61,4	2,2	35,5
	Ukupno	Prema aktivnosti 2002			Struktura u %		
		Aktivno	Lica sa lič.pr.	Izdržavano	Aktivno	Lica sa lič.pr.	Izdržavano
Park prirode	7.950	4.390	1.472	2.079	55,2	18,5	26,2
Područje Golije	14.752	7.992	2.801	3.946	54,2	19,0	26,7

Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1981., Tab. 195., SZS, Beograd, 1984; Popis stanovništva u 2002. Stanovništvo prema aktivnosti i polu, RZS, Beograd, 2004.

Veliko učešće poljoprivrednog stanovništva rezultiralo je u 1981. godini visokim stopama aktivnosti, koja se u većini naselja kretala između 60-75% (prosek za Centralnu Srbiju iznosio je 51,4%). Jedino je naselje Ušće imalo niže učešće radne snage (48,5%). Znatno niže stope aktivnosti stanovništva bile su zabeležene i u naseljima sa muslimanskim stanovništvom u opštini Novi Pazar i Sjenica, u proseku između 37-43%. U 2002. godini na nivo opšte stope aktivnosti reflektovalo se, kako opadanje poljoprivrednog stanovništva, tako i velike promene u starosnoj strukturi stanovništva. Tako je, na primer, u naseljima opštine Raška usled intenzivnog demografskog starenja stopa aktivnosti značajno smanjena (kretala se u rasponu od 29% u naselju Biniće do 46% u naselju Boroviće). Istovremeno, u ovim naseljima je i najveći procenat lica s ličnim prihodima (prosečno 32%). sa druge strane, u golijskim naseljima sa područja opština Novi Pazar i Sjenica došlo je do porasta ekonomske aktivnosti stanovništva i značajnog smanjenja udela izdržavanih, u prvom redu usled povećane aktivnosti žena.

U pogledu ostalih demo-ekonomskih karakteristika podaci o izrazito visokom učešću poljoprivrednog stanovništva, u prvom redu u odnosu na prosečne opštinske vrednosti, ukazuju na zaostajanje ovog brdsko-planinskog područja ne samo u republičkim razmerama, već i za regijama u neposrednom okruženju. S obzirom da je u pitanju tradicionalno poljoprivredni kraj i da je stanovništvo u velikom broju emigriralo, broj poljoprivrednih stanovnika je smanjen ali se njihovo učešće u ukupnoj populaciji relativno sporo menjalo. U velikom broju naselja gotovo i da nije bilo stanovnika čija aktivnost ili izvor izdržavanja nije bio vezan za poljoprivredu. Samo naselja bliža glavnim saobraćajnim pravcima imaju relativno manje učešće poljoprivrednog stanovništva (ispod 45%), ali su zapravo lokalni centri, Međurečje, Ušće, Deviči, i Duga Poljana, jedini sa zaista niskim učešćem poljoprivrednog stanovništva (4-13%). U svim ovim naseljima u kojima je došlo do bržeg transfera poljoprivrednog stanovništva u nepoljoprivredne delatnosti značajnije je narušena i polna struktura poljoprivrednog stanovništva, jer se pojavljuje veće prisustvo ženske radne snage. To su mešovita domaćinstva u kojima žene preuzimaju poslove u poljoprivredi, pa je, na primer, u Ušću, Loznu i Tadenju udeo ženske radne snage u poljoprivredi i preko 85%. Sasvim suprotno, u naseljima sa muslimanskim stanovništvom zastupljenost ženske radne snage je bila znatno niža – najviše do 1/3 ukupne radne snage.

Takođe, veliki obim emigracije sa sela i intenzivno starenje seoske populacije usloveli su i povećanje stope aktivnosti poljoprivrednog stanovništva (sa 70% u 1981. godini na 75% u 1991. godini), mada je u istom periodu broj aktivnih poljoprivrednika u apsolutnom iznosu smanjen za 30%. Proces je istovremeno pratila i pojava tzv. "senilizacije", odnosno povećavanja učešća starijih generacija u poljoprivrednoj proizvodnji. S obzirom da se ne raspolaze podacima o starosnoj strukturi aktivnog stanovništva, o tome najbolje govori visok stepen iskorišćenosti⁶ radnog kontingenta, koji se u zavisnosti od delovanja niza demografskih i socio-ekonomskih faktora, u 2002. godini kretao u širokom intervalu koeficijenta od 76, u naseljima opštine Sjenica, do 118 u naseljima opštine Ivanjica. U ovoj grupi naselja, izuzev Deviča (koeficijent 72), ekonomska angažovanost radnog kontingenta je potpuna, a u nekim naseljima je prisutna i nedovoljna ponuda radne snage (na primer, u naselju Medovine koeficijent iskorišćenosti radnog kontingenta je 300, u naselju Gradac 145 i sl.). U ukupno 29 naselja na prostoru Golije nedovoljna je ponuda radne snage, pa samim tim i veliki stepen angažovanosti starog stanovništva, a još u 17 naselja je gotovo potpuna iskorišćenost radnog kontingenta.

⁶ Iskorišćenost radnog kontingenta dat je kao odnos između broja aktivnih lica i broja stanovnika radno-sposobnog uzrasta. Koeficijent veći od 100 govori o radnom angažovanju stanovništva marginalnih starosnih grupa.

Struktura radne snage prema delatnostima je takođe neznatno modifikovana u pomenutom periodu, što prevashodno govori o usporenom ekonomskom razvoju područja Golije. Veća diverzifikacija delatnosti je prisutna samo u naseljima koja su se do sada, kako je već naglašeno, formirala kao manji proizvodno-uslužni centri ili saobraćajna čvorišta ovog područja, i koja i prema ostalim prostorno-demografskim i strukturnim obeležjima odstupaju od većine ostalih naselja Golije. Prema popisu iz 1991. godine u naselju Devići odnosi sva tri sektora delatnosti bili su skoro izjednačeni. U Međurečju je učešće aktivnih u sekundarnim delatnostima iznosilo 45%, a još 1/4 je bila angažovana u kategoriji tercijarno-kvartarnog sektora. Slični odnosi aktivnih po sektorima delatnosti zabeleženi su i u Ušću, dok je u Dugoj Poljani udeo aktivnih u primarnim delatnostima iznosio 22%, u sekundarnim 40% i u tercijarno-kvartarnom sektoru 38%. Relativno veći udeo aktivnih u sekundarnim delatnostima u odnosu na ostala naselja prevashodno agrarnog karaktera bio je u naseljima: Rokci (22%), Tadenje (32,6%), Lozno (36,5%), Gradac (21,5%), Kruševica (25,2%) i Šare (22,7%). U svim ostalim naseljima u strukturi delatnosti dominirali su poljoprivrednici. Tako je, u celini posmatrano, udeo aktivnih u primarnim delatnostima u području Parka prirode iznosio 85%, dok je u široj zoni bio nešto niži. Na ovom prostoru ne može se govoriti o transferu radne snage iz poljoprivrede u druge delatnosti, već pre svega o transferu koji se odvijao putem migracija, s obzirom na to da je stanovništvo, koje nije želelo da se bavi poljoprivredom, jednostavno napuštalo ova naselja (Matković, 1993/1994).

Ocena demografskih resursa i demografske perspektive

Prostor Golije predstavlja, bez obzira na izvesna odstupanja između područja Parka prirode i šire funkcijske zone, slično brojnim drugim brdsko-planinskim područjima u Srbiji, demografski ozbiljno erodiranu i potencijalno populaciono implozivnu sredinu. Ovo, krajnje, nepovoljno demografsko stanje rezultat je kako njegove postojeće prostorno-funkcionalne strukture, tako i njegovog perifernog položaja u odnosu na glavne razvojne osovine u ovom delu Republike. Uz to, nepostojanje značajnijih urbanih aglomeracija (ili središta sa većom koncentracijom demografskih i funkcionalnih kapaciteta) u njegovoj neposrednoj blizini predstavlja, dodatni, ograničavajući faktor ukupnog razvoja ovog prostora.

Opštinska središta Ivanjica, Raška i Sjenica nemaju dovoljno snage za iniciranje i pokretanje razvoja ove prostorne celine. U odnosu na Novi Pazar i Kraljevo, koji predstavljaju najjače nodalne centre u neposrednom okruženju, ovo područje je periferno locirano i sa njima saobraćajno veoma

slabo povezano, tako da je njihov uticaj na njegov razvoj i transformacije minimalan.

Ako se uzme u obzir ovako nepovoljno stanje, onda se opravdano postavlja pitanje demografske, a time dovode u pitanje i razvojne, perspektive ovog planinskog prostora. Područje Golije odlikuju sledeći nepovoljni (ograničavajući) elementi demografskog razvoja: konstantan populacioni pad, koji je prisutan u praktično svim naseljima; intenzivan proces iseljavanja stanovništva, koji se poslednjih desetak godina usporava, usled smanjenja broja potencijalnih emigranata; poremećaji u svim relevantnim demografskim strukturama; intenziviranje procesa demografskog starenja, koje rezultira i kontinuiranim padom prirodnog priraštaja i urušavanjem svih osnovnih funkcionalnih kontingenata stanovništva; malo učešće žena fertile starosti u većini naselja, što će se, svakako, negativno odraziti na buduću reprodukciju i obnavljanje stanovništva. Posmatrano iz ugla ukupne razvojne perspektive posebno treba naglasiti drastično opadanje i nepovoljnu starosnu strukturu kontingenta radno-sposobnog stanovništva, kao okvira potencijalne ponude radne snage, što je jedan od krupnih ograničavajućih faktora daljeg privrednog razvoja ovog područja. Tome se priključuje trend stalnog, dinamičnog, smanjenja kontingenta aktivnih lica i visok stepen iskorišćenosti radnog kontingenta, što govori o njegovoj izuzetno nepovoljnoj starosnoj strukturi (tzv. proces "senilizacije" u poljoprivredi) i nedovoljnoj ponudi radne snage. Visoko učešće poljoprivrednog stanovništva, uprkos njegovom intenzivnom smanjenju u apsolutnom iznosu; konstantno smanjivanje, ionako niskog, koeficijenta opšte naseljenosti, tako da pojedini delovi ovog prostora postaju, praktično, nenaseljeni, bez obzira na izuzetnu postojeću disperziju naselja; deformacije u mreži naselja, kao rezultat procesa njihove demografske atomizacije i povećanje mreže patuljastih naselja; intenziviranje procesa usitnjavanja domaćinstava - sve su to elementi koji jasno pokazuju da je demografski potencijal ovog prostora neznatan, sa tendencijom da u narednom tridesetogodišnjem periodu u gotovo celom prostoru, izuzimajući nekoliko naselja koja pokazuju manji stepen demografskog vitaliteta (Ušće, Međurečje, Deviči, Šare, Duga poljana i dr.) dođe do potpunog demografskog izumiranja (CEP, 2004).

Ono što je svakako značajno kada se govori o budućem demografskom razvoju malih populacija, posebno onih koje ostvaruju snažnu, dugotrajnu i kontinuiranu demografsku eroziju, to je da je on po pravilu determinisan samo uticajem eventualnih faktora endogenog karaktera. Kako prema demografskoj veličini, utvrđenim osnovnim tendencijama u dinamici, kao i promenama u relevantnim demografskim strukturama, ova brdsko-planinska, naglašeno ruralna, sredina propada upravo takvoj kategoriji populacija,

osnovano je poći od pretpostavke o nastavljanju dosadašnjih osnovnih tendencija u demografskom razvoju – opštoj depopulaciji:

- a) sa konstanto visokom negativnom prirodnom reprodukcijom stanovništva (kao rezultatom vrlo niskih stopa nataliteta i izuzetno visokih stopa opšteg mortaliteta, potenciranog krajnje nepovoljnom starosnom strukturom populacije),
- b) ali sa nešto usporenijim tempom iseljavanja, i to zbog konstantnog smanjivanja veličine kontingenta potencijalno emigracionog stanovništva.

Ukoliko bi se nastavili takvi trendovi, broj stanovnika Golije (tabela 8) bi se već do 2010. godine smanjio za oko 18%, tj. za oko 2600 stanovnika. To bi bila rezultanta visokog negativnog migracionog salda (-1720 stanovnika, ili stopa od -7,8‰), ali i veoma visokog negativnog prirodnog priraštaja (-900 stanovnika, ili -8,5‰), koji bi predstavljao rezultat niskog nataliteta (7‰) i veoma visokog mortaliteta (15,5‰).

Tabela 8.

**Projekcija ukupnog broja stanovnika za prospekциони period 2002-2030. god.
I varijanta**

	Broj stanovnika			
	2002	2010	2020	2030
Park prirode	7.950	5.950	4.790	3.800
Zona van Parka	6.800	6.180	5.400	4.640
Područje Golije	14.750	12.130	10.190	8.440

Pod pretpostavkom izostanka značajnijeg uticaja faktora egzogenog karaktera, tokom sledećih 10 godina, do 2020. godine, nastavio bi se trend smanjenja stopa nataliteta i rast stopa opšteg mortaliteta, ali uz značajan pad veličine negativnog migracionog salda, zbog značajnog smanjenja veličine kontingenta potencijalnih migranata. To, međutim, u ovoj fazi, ne bi imalo neki signifikantniji uticaj na usporavanje negativnih tendencija u ukupnom demografskom razvoju prostora. Do 2020. godine demografska veličina prostora Golije smanjila bi se za daljih 1.940 stanovnika (oko 16%). Nakon toga, dalje opadanje populacije bilo bi rezultat izuzetno visoke stope negativnog prirodnog priraštaja (-14,8‰), koja bi bila efekat kako smanjenja stope nataliteta (na svega 3,2‰), tako i očekivanog visokog rasta stope opšteg mortaliteta (na čak 18‰), prvenstveno kao posledica prognoziranog veoma visokog učešća kontingenta starog stanovništva. Na usporavanje tempa demografskog pada ne bi značajnije uticalo ni smanjenje veličine negativne stope migracionog salda ovog, de facto, egzodusnog prostora. Do

2030. godine broj stanovnika Golije bio bi gotovo prepolovljen i sveo bi se na broj od 8.440 žitelja.

Kontinuirano snažan demografski pad, do 2030. godine bi rezultirao i krajnje nepovoljnom starosnom strukturom u kojoj bi, i apsolutno i relativno, dominirao kontingent starog stanovništva (tabela 9.) koji bi bio brojniji od svih ostalih kontingenata zajedno. Ovako izrazito nepovoljna starosna struktura stanovništva područja 2030. godine odrazila bi se i na značajan apsolutni i relativan pad veličine svih funkcionalnih kontingenata. Tako bi kontingent predškolskog stanovništva bio više nego četvorostruko manji u poređenju sa njegovom veličinom 2002. godine, kao i kontingent školoobaveznog stanovništva, dok bi relativna veličina kontingenta radno-sposobnog stanovništva bila slična njegovoj veličini 2002. godine, ali bi njegova apsolutna dimenzija bila gotovo dvostruko manja.

Tabela 9.
Projekcija starosne strukture stanovništva za 2030. god.

	0-19		20-39		40-59		60 i više	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Park prirode	290	7,6	390	10,2	840	22,1	2.280	60,1
Zona van Parka	420	9,1	570	12,3	1.160	25,0	2.490	53,6
Područje Golije	710	8,4	960	11,4	2.000	23,7	4.770	56,5

Znači da bi za samo 30 godina Golija, sa izuzetkom nekih naselja, predstavljala demografski devastiran prostor bez, praktički, ikakvih humanih potencijala, ne samo za dalji razvoj, već i za osnovnu egzistenciju. Neophodno je naglasiti da bi jedan u nizu negativnih efekata demografskog razvoja ovog prostora bilo i populaciono gašenje veće grupe naselja, koja bi do 2030. godine prestala stvarno egzistirati. Posmatrano zonalno u prostoru Parka prirode ukupno bi, u demografskom smislu, nestalo 8 naselja: Gradac u opštini Ivanjica, Vrh u opštini Kraljevo, Dramiče i Rast u opštini Novi Pazar, Koznik, Lijeva Rijeka, Milići i Crčevo u opštini Sjenica, a u zoni van Parka prirode 7 naselja (Vasiljevići i Kovilje u opštini Ivanjica, Tadenje u opštini Kraljevo, Vrapci, Sušica, Goluban i Zabrdje u opštini Sjenica). Samo bi manja grupa naselja, relativno značajnijih funkcionalnih kapaciteta centralnog karaktera, ili zadržala demografsku veličinu na nivou 2002. godine (kao na primer Deviči, Dajići, Erčege i dr.) ili ostvarila manji (Međurečje, Duga Poljana) ili značajniji populacioni rast (kao na primer Ušće, koje predstavlja jedino naselje višeg stepena centraliteta, u celom širem gravitacijskom području, sa relativno dobro razvijenim nekim funkcijama izrazito urbanog karaktera). Ovakve procene jasno pokazuju da

će ovo područje bez ozbiljnijih, što hitnijih intervencija, i spoljnog i unutrašnjeg karaktera, ubrzo postati demografski devastiran prostor, bez mogućnosti za njegovu revitalizaciju na osnovu raspoloživih unutrašnjih populacionih potencijala.

Međutim, s obzirom na to da se radi o prostoru izuzetnih prirodnih i kulturnih vrednosti, koje je uvršteno u kategoriju prirodnih dobara, i da postoji ozbiljna zainteresovanost šire društvene zajednice za njegovu razvojno aktiviranje, logično je pretpostaviti i drugu varijantu mogućeg demografskog scenarija. Dve pretpostavke mogu biti od značaja kada se govori o ovoj drugoj mogućoj demografskoj perspektivi. Prva je, da će se u bliskoj budućnosti, imajući u vidu planirane razvojne aktivnosti, ostvariti neke ozbiljnije promene u funkcionalnoj strukturi ovog prostora, a koje bi rezultirale nešto bržim tempom ukupnog razvoja pojedinih njegovih delova, što bi se reflektovalo i na postepeno usporavanje negativnih tendencija u njegovom populacionom razvoju u celini. Druga je pretpostavka realizacije strategija revitalizacije brdsko-planinskih prostora i definisanja populacione politike na državnom nivou, sa realno postavljenim instrumentarijem za njeno sprovođenje, a koja bi, kao jedan od strateških ciljeva imala i precizno razrađen niz mera za zaustavljanje negativnih tendencija u demografskom razvoju sredina kao što je ovo planinsko područje. Treba naglasiti da bi se njeni prvi, početni, pozitivni efekti ozbiljnije manifestovali tek najranije za 20 godina. To znači da bi do tada, ukoliko bi se ostvarile navedene pretpostavke, postepeno došlo do zaustavljanja ispoljenih tendencija u dosadašnjem demografskom razvoju ovog prostora i formiranja kompleksnih (i razvojnih i demografskih) preduslova za njegovu kasniju demografsku revitalizaciju.

Poznato je da su demografski fenomeni, kao dugoročni, determinisani i unutrašnjim činiocima razvoja same populacije, koji imaju svoje nezavisno delovanje, tako da u prvoj fazi ne bi trebalo očekivati neke značajnije promene u ukupnim demografskim tokovima na prostoru Golije. Jedna od ključnih postavki ove varijante je blago usporavanje tempa populacionog pada u ovoj etapi, tako da bi demografska veličina prostora 2010. iznosila 12.700 stanovnika (tabela 10), zbog očekivanog usporavanja pada nivoa nataliteta i, procenjuje se, nešto nižeg negativnog migracionog salda, prvenstveno, kao očekivanog psihološkog efekta pretpostavljenih razvojnih promena u ovom prostoru, kao i nekih efekata eventualnih mera populacione politike.

Već u narednom desetogodištu, međutim, (do 2020. godine) moglo bi da dođe do usporavanja populacionog pada usled veoma blagog rasta stope negativnog prirodnog priraštaja, kao efekta pretpostavljene postepene stabilizacije stope nataliteta. To bi bio prvi blagi signal pozitivnih efekata

pretpostavljenih mera populacione politike, koji se može očekivati najranije tek u ovom prognostičkom periodu. Drugi signal odnosi se na početne efekte očekivanih funkcionalnih promena u ovom prostoru, kao i pretpostavljenog

Tabela 10.

Projekcija ukupnog broja stanovnika za prospekциони period 2002-2030. godina. II varijanta

	Broj stanovnika			
	2002	2010	2020	2030
Park prirode	7.950	6.220	5.610	5.060
Zona van Parka	6.800	6.480	6.320	6.440
Područje Golije	14.750	12.700	11.930	11.500

balansiranog migracionog salda, koji bi bio rezultat zaustavljanja iseljavanja, kao efekta inicijalnih oblika razvojne transformacije. Demografska veličina područja smanjila bi se na oko 11.900 stanovnika, što bi bio manji relativni pad u odnosu na smanjenje prognozirano prvom varijantom (tabela 8). Starosna struktura stanovništva, kao rezultanta pretpostavljenih ublaženih nepovoljnih tendencija u ukupnom populacionom razvoju, bila bi znatno povoljnija. Iako bi kontingent starog stanovništva predstavljao jedinu starosnu kategoriju sa apsolutnim i relativnim rastom, on bi se znatno sporije povećavao, Uz to, prema ovoj varijanti, kontingent mladog stanovništva bio bi čak za oko 31% veći od kontingenta mladog stanovništva predviđenog prethodnom varijantom.

Očekivani početni efekti snažnijeg dejstva faktora egzogenog karaktera ispoljili bi se u periodu od 2020-2030. godine, i rezultirali bi još izraženijim usporavanjem tempa demografskog pada ovog prostora u celini. Populaciona veličina područja Golije bi 2030. godine iznosila 11.500 stanovnika, što je neuporedivo manji i relativni i apsolutni pad od smanjenja koji će se dogoditi ako izostanu razvojni efekti i mere populacione politike.

Kao što se vidi, u prvom periodu došlo bi do slabijeg a kasnije jačeg rasta stopa nataliteta (na 11‰), što bi rezultiralo padom vrednosti (i dalje) negativnih stopa prirodnog priraštaja (na oko -7‰). To bi bio prvi signifikantan signal početka procesa demografske revitalizacije ovog prostora. Uz to, na osetno usporavanje demografskog pada uticao bi i predviđeni, iako veoma mali, pozitivan migracioni saldo, koji bi bio prvi ozbiljniji demografski indikator njegove stvarne funkcionalne transformacije. To su i elementi koji bi, prema ovoj varijanti, determinisali znatno povoljnije karakteristike starosne strukture stanovništva (tabela 11) od onih koje se predviđaju prvom varijantom: kontingent starog stanovništva, iako bi apsolutno i relativno rastao, i dalje bi bio osetno manji

od ostala tri kontingenta. Vrednost indeksa starenja bila bi u veoma blagom rastu i to usled očekivanog značajnog rasta kontingenta mladog stanovništva (povećao bi se za oko 20% u odnosu na njegovu prognoziranu dimenziju 2020. godine).

Tabela 11.
Projekcija starosne strukture stanovništva za 2030. god. II varijanta

	0-19		20-39		40-59		60 i više	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Park prirode	790	15,6	760	15,0	960	19,0	2.550	50,4
Zona van Parka	1.050	16,3	1.200	18,6	1.400	21,7	2.790	43,4
Područje plana	1.840	16,0	1.960	17,0	2.360	20,5	5.340	46,4

Karakteristično je da svi navedeni efekti ne bi sprečili demografsko izumiranje svih 15 naselja koje se predviđa i prvom varijantom. Ali bi zato došlo do blagog demografskog rasta (10-20% u odnosu na populacionu dimenziju 2002. godine) manjeg broja naselja za koja se predviđa razvijanje određenih funkcija centara zajednice naselja (Devići, Dajići, Koritnik, Međurečje, Duga Poljana i neka druga), kao i do značajnog povećanja populacione veličine naselja Ušće (za oko 50% u odnosu na demografsku veličinu 2002. godine), koje predstavlja u celom području jedinu populacionu (ali i funkcionalnu) respektabilnu koncentraciju. Ovo naselje, bez obzira na periferan položaj u odnosu na ceo prostor Golije, jedino raspolaže sa demografskim i funkcionalnim kapacitetima za dalji značajniji ukupni razvoj. Zbog svog povoljnog saobraćajnog položaja predstavlja najjači gravitacioni centar kome gravitira 27 naselja. Prostornim planom je predviđeno da se u narednih 10 godina razvija kao sekundarni opštinski centar, što podrazumeva razvoj lokalne privrede, tercijarnih funkcija i socijalne infrastrukture, a što govori i o njegovom mogućem prerastanju iz urbanizovanog u gradsko naselje koje bi preuzelo određene funkcije opštinskog centra (CEP, 2005: 66).

Naime, postojeća demografska situacija, kao i tendencije očekivanog budućeg razvoja, determinišu potrebu da se pri definisanju strategije uređenja i razvoja ove prostorne celine moraju jasno izdvojiti naselja, i njihove funkcijske zone, koja imaju određene razvojne predispozicije, naselja koja imaju minimalne, demografske i funkcionalne, potencijale za budući razvoj, i naselja koja u periodu prospekcije mogu demografski opstati.

P R I L O G

Odabrani demografski indikatori za naselja Golije i njihove opštine

Naselja	Broj stanovnika		Indeks 2002/53.	Prosečna god. stopa u % 1991-2002			Indeks starenja '02	Prosečna starost
	1953	2002		rasta	pr.prir.	mig.salda		
Park prirode	19646	7950	40,5	-24,3	-8,0	-16,3	2,19	
Područje Golije	32989	14752	44,7	-19,7	-6,5	-13,3	1,83	
Opština Ivanjica								
Zona parka	9665	3667	37,9	-20,8	-11,2	-9,6	2,67	
Brusnik	882	436	49,4	-10,4	-5,5	-4,9	1,94	44,2
Vionica	581	279	48,0	-17,1	-14,8	-2,4	2,05	46,3
Vrmbaja	909	390	42,9	-19,2	-11,5	-7,7	2,08	46,1
Vučak	940	327	34,8	-17,4	-8,8	-8,6	3,12	48,8
Gledjica	1271	269	21,2	-20,1	-16,2	-3,9	7,47	56,4
Gradac	237	86	36,3	-23,1	-15,7	-7,4	2,69	47,9
Dajići	1007	313	31,1	-27,4	-12,3	-15,0	3,87	52,4
Dobro Do	727	308	42,4	-27,3	-12,5	-14,8	3,17	50,3
Koritnik	831	424	51,0	-21,0	-12,9	-8,2	2,10	45,7
Kumanica	751	240	32,0	-25,7	-16,3	-9,4	2,91	48,9
Medovine	979	163	16,6	-29,4	-14,5	-15,0	16,14	61,8
Čečina	535	243	45,4	-25,1	-19,7	-5,5	2,31	45,8
Devići	15	189	1260,0	-13,4	17,4	-30,7	0,44	35,9
Ostalo područje								
Golije	5988	2094	35,0	-20,8	-11,3	-9,5	2,31	
Bratljevo	643	220	34,2	-18,2	-7,4	-10,8	2,37	47,6
Vasiljevići	452	64	14,2	-21,3	-23,8	2,5	5,00	54,5
Erčege	927	200	21,6	-32,2	-13,8	-18,3	7,93	56,3
Komadine	597	218	36,5	-33,4	-19,7	-13,6	3,89	52,0
Kosovica	860	240	27,9	-30,3	-19,6	-10,7	4,04	52,7
Mana	291	227	78,0	-3,9	-9,0	5,1	1,10	40,4
Rovine	342	109	31,9	-22,6	-12,4	-10,2	3,06	49,5
Rokci	803	480	59,8	-12,4	-7,9	-4,4	1,47	42,9
Medurečje	201	156	77,6	8,5	20,7	-12,2	0,64	38,1
Smiljevac	854	165	19,3	-34,8	-20,9	-13,8	2,26	48,2
Kovilje	18	15	83,3	-70,5	3,7	-74,2	5,00	49,0
Opština Kraljevo								
Zona parka	3515	1848	52,6	-16,5	-7,8	-8,6	2,03	
Bzovik	363	205	56,5	-16,5	-12,9	-3,6	1,44	41,2
Brezova	803	482	60,0	-15,5	-2,8	-12,8	2,58	47,5
Vrh	290	94	32,4	-27,1	-18,9	-8,2	3,33	49,0
Dolac	334	198	59,3	-10,4	-10,8	0,4	1,70	44,4
Dražiniće	197	108	54,8	-22,2	-14,0	-8,1	3,08	48,9
Miliće	544	293	53,9	-14,8	-7,4	-7,4	1,43	44,1
Reka	354	166	46,9	-17,8	-14,3	-3,5	2,46	47,3
Rudno	630	302	47,9	-16,9	-1,4	-15,6	2,02	47,0
Ostalo područje								
Golije	5428	3642	67,1	-9,4	-3,4	-5,9	1,31	
Đakovo	574	244	42,5	-20,5	-11,9	-8,6	2,15	46,4
Zasad	194	109	56,2	-14,6	-13,8	-0,8	2,21	47,8
Mlanča	640	260	40,6	-11,5	4,6	-16,1	1,81	44,1
Orlja Glava	602	131	21,8	-30,1	-16,2	-13,9	3,50	50,6
Savovo	810	166	20,5	-38,8	-16,8	-22,0	4,13	51,5
Tadenje	738	81	11,0	-29,2	-21,7	-7,5	2,46	48,8

Odabrani demografski indikatori za naselja Golije i njihove opštine

Naselja	Broj stanovnika		Indeks 2002/53.	Prosečna god. stopa u % 1991-2002			Indeks starenja '02	Prosečna starost
	1953	2002		rasta	pr.prir.	mig.salda		
Tepeče	170	195	114,7	-48,5	-18,8	-29,7	7,00	54,4
Ušće	1126	2040	181,2	3,7	3,0	0,7	0,79	38,7
Kamenjani	360	283	78,6	-8,6	-6,7	-1,8	1,26	42,1
Lozno	214	133	62,1	-11,5	-2,6	-9,0	1,59	45,3
Opština Raška								
Zona parka	3056	1096	35,9	-27,8	-7,5	-20,2	4,04	
Biniče	780	179	22,9	-48,4	-11,5	-36,9	15,13	61,5
Boroviće	563	177	31,4	-34,2	-15,0	-19,2	5,16	53,6
Gradac	616	368	59,7	-17,2	-2,2	-15,0	2,23	47,6
Kruševica	457	150	32,8	-24,2	-4,2	-20,0	6,38	55,7
Plešin	640	222	34,7	-21,6	-7,9	-13,7	3,06	49,7
Opština Novi Pazar								
Zona parka	2435	961	39,5	-36,3	-2,8	-33,5	1,00	
Dramiče	245	80	32,7	-49,0	-17,4	-31,5	3,58	52,1
Kuzmičevo	393	133	33,8	-29,7	-6,3	-23,4	3,41	49,7
Muhovo	1222	545	44,6	-36,7	1,1	-37,8	0,37	31,8
Radaljica	471	152	32,3	-36,4	-3,8	-32,5	4,13	50,0
Rast	104	51	49,0	-24,7	-7,7	-16,9	1,27	41,8
Opština Sjenica								
Zona parka	975	378	38,8	-47,2	3,7	-50,9	0,76	
Šare	530	250	47,2	-48,9	6,6	-55,6	0,51	34,6
Koznik	65	27	41,5	-79,5	1,9	-81,4	0,55	32,6
Lijeva Reka	66	14	21,2	-57,6	-4,4	-53,2		60,6
Milići	119	38	31,9	-2,4	0,0	-2,4	0,92	37,5
Crčevo	195	49	25,1	-37,0	-5,9	-31,0	3,20	49,3
Ostalo područje								
Golije	1927	1066	55,3	-15,9	5,4	-21,2	0,91	
Brnjica	509	218	42,8	-13,9	0,4	-14,3	2,09	47,0
Vrapci	151	49	32,5	-30,8	1,5	-32,4	1,57	44,0
Sušica	126	25	19,8	-42,0	2,8	-44,8	3,67	48,1
Duga Poljana	673	594	88,3	-12,9	8,2	-21,2	0,66	36,4
Goluban	75	42	56,0	19,1	0,0	19,1	0,69	36,6
Zabrdje	242	50	20,7	-32,8	1,5	-34,3	1,00	40,0
Ljutaje	151	88	58,3	-25,0	6,2	-31,2	0,28	30,0
Ivanjica grad	1829	12350	675,2	9,7	9,7	0,0	0,46	35,5
Ivanjica opština	40258	35445	88,0	-3,1	-0,2	-2,9	1,00	40,1
Kraljevo grad	15152	57411	378,9	-0,8	1,2	-2,1	0,85	38,8
Kraljevo opština	82454	121707	147,6	-3,0	-1,0	-2,0	1,07	40,5
Raška grad	1832	6619	361,3	2,5	9,1	-6,5	0,55	36,2
Raška opština	28008	26981	96,3	-5,8	-0,9	-4,8	1,09	40,8
N. Pazar grad	14104	54604	387,2	4,9	15,1	-10,2	0,30	31,7
N. Pazar opština	50189	85996	171,3	0,8	11,3	-10,5	0,38	32,6
Sjenica grad	4478	13161	293,9	-8,5	11,4	-19,9	0,41	33,9
Sjenica opština	36033	27970	77,6	-16,8	8,2	-25,1	0,57	35,3

Izvor: Popis stanovništva 1991. godine, knj. 9., RZS, Beograd; Popis stanovništva u 2002., Pol i starost, knj. 2., RZS, Beograd, 2003; Vitalna statistika - Dokumentacioni materijal, RZS, Beograd.
Napomena: Kod tumačenja podataka popisa 2002. g. treba imati u vidu metodološke promene u popisu stanovništva.

Literatura i statistički izvori

- CEP (2004). *Prostorni plan područja posebne namene Parka prirode "Golija", Strategija zaštite i razvoja*, (Beograd: Centar za planiranje urbanog razvoja).
- CEP (2005). *Prostorni plan područja posebne namene Parka prirode "Golija"*, Predlog plana, radna verzija, (Beograd: Centar za planiranje urbanog razvoja).
- MATKOVIĆ, G. (1993/1994). "Stanovništvo i radna snaga na području Golije", *Stanovništvo* (Beograd), broj 2-4 i 1-2.
- PENEV, G. (1995). "Stanovništvo po starosti i polu", *Stanovništvo i domaćinstva SR Jugoslavije prema popisu 1991. Stanovništvo, br. 47*. (Beograd: Savezni zavod za statistiku i Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka).
- RZS *Popis stanovništva 1991. godine*, Dokumentacioni materijal.
- RZS (1995). *Popis stanovništva 1991. godine, knj. 9.*, (Beograd: Republički zavod za statistiku).
- RZS *Vitalna statistika*, Dokumentacioni materijal.
- RZS (1976). *Registar statističkih krugova* - Dokumentacioni materijal za internu upotrebu, (Beograd: Republički zavod za statistiku).
- RZS (1993). *Popis '91, Stanovništvo - Pol i starost, knj. 4.*, (Beograd: Republički zavod za statistiku).
- RZS (1994). *Popis '91., Stanovništvo - Aktivnost i pol, knj. 7.*, RZS, (Beograd: Republički zavod za statistiku).
- RZS (2003). *Popis stanovništva u 2002., Pol i starost, knj. 2.*, (Beograd: Republički zavod za statistiku).
- RZS (2004). *Popis stanovništva u 2002. - Stanovništvo prema aktivnosti i polu*, RZS, (Beograd: Republički zavod za statistiku).
- SZS (1973). *Popis stanovništva i stanova 1971., Pol i starost - II deo, knj. VIII*, (Beograd: Savezni zavod za statistiku).
- SZS (1984). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1981.*, Tab. 194, (Beograd: Savezni zavod za statistiku).
- SZS (1984). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1981.*, Tab. 195, (Beograd: Savezni zavod za statistiku).
- SZS (1994). *Popis '91- Stanovništvo, knj. 8.*, SZS, (Beograd: Savezni zavod za statistiku).

Gordana Vojković, Branislav Stojanović

Golija – Razvitak stanovništva i perspektive

Rezi me

Osnovna ideja istraživanja bila je da se utvrdi stanje i problemi u razvitku stanovništva jedne izolovane planinske sredine, koja je u Prostornom planu Srbije izdvojena kao potencijalno razvojno i atraktivno područje, budući da raspolaže visokovrednim prirodnim resursima. Istraživanje je fokusirano na neposredno zaštićeno područje Parka prirode "Golija" ali, gde god je to bilo potrebno zarad boljeg razumevanja demografskih kretanja, analizirano je i šire funkcijско-gravitacijsko područje, koje u administrativnom pogledu pripada opštinama Ivanjica, Kraljevo, Novi Pazar, Raška i Sjenica.

Utvrđeno je da područje Golije odlikuju sledeći nepovoljni (ograničavajući) elementi demografskog razvoja: konstantan populacioni pad, koji je prisutan u praktično svim naseljima; intenzivan proces iseljavanja stanovništva, koji se poslednjih desetak godina usporava usled smanjenja broja potencijalnih emigranata; poremećaji u svim relevantnim demografskim strukturama; intenziviranje procesa demografskog starenja, koje rezultira i kontinuiranim padom prirodnog priraštaja i urušavanjem svih osnovnih funkcionalnih kontingenata stanovništva, što će se, svakako, negativno odraziti na buduću reprodukciju i obnavljanje stanovništva. Ako se uzme u obzir ovako nepovoljno stanje, onda se opravdano postavlja pitanje demografske, a time dovode u pitanje i razvojne, perspektive ovog planinskog prostora.

U drugom delu rada ukazuje se na demografske perspektive područja Golije. Prema prvoj varijanti procena, koja polazi od pretpostavke o nastavljanju dosadašnjih osnovnih tendencija u demografskom razvoju, do 2030. godine broj stanovnika Golije bio bi gotovo prepolovljen. U drugoj varijanti procena pošlo se od pretpostavke da će se u bliskoj budućnosti, imajući u vidu planirane razvojne aktivnosti, ostvariti neke ozbiljnije promene u funkcionalnoj strukturi ovog prostora, a koje bi rezultirale nešto bržim tempom ukupnog razvoja pojedinih njegovih delova, što bi se reflektovalo i na postepeno usporavanje negativnih tendencija u njegovom populacionom razvoju u celini. Treba naglasiti da bi se prvi, početni, pozitivni efekti ozbiljnije manifestovali tek najranije za 20 godina. To znači da bi do tada postepeno došlo do zaustavljanja ispoljenih tendencija u dosadašnjem demografskom razvoju ovog prostora i formiranja kompleksnih (i razvojnih i demografskih) preduslova za njegovu kasniju demografsku revitalizaciju. Karakteristično je da svi navedeni efekti ne bi sprečili demografsko izumiranje 15 naselja. To nameće potrebu da se pri definisanju strategije uređenja i razvoja ove prostorne celine moraju jasno izdvojiti naselja, i njihove funkcijske zone, koja imaju određene razvojne predispozicije, naselja koja imaju minimalne, demografske i funkcionalne, potencijale za buduću razvoj, i naselja koja u periodu prospekcije mogu demografski opstati.

Ključne reči: *stanovništvo, depopulacija, demografske procene, Golija*

Gordana Vojković, Branislav Stojanović

Golija – Population Development and Perspectives

S u m m a r y

The basic research idea was to determine the state and problems in population development of an isolated mountainous region, which has been marked as a potentially developmental and attractive region in the Regional Plan of Serbia, having in mind that it is rich in valuable natural resources. Research was focused just on the protected region of the "Golija" Nature Park, however, wherever it was necessary for better understanding of demographic trends, the wider functional-gravitational region was analyzed, which belongs to the districts of Ivanjica, Kraljevo, Novi Pazar, Raška and Sjenica in the administration sense.

It was determined that the following unfavorable (limiting) elements of demographic development are characteristic for the region of Golija: constant decrease of population, which is present in practically all settlements, intensive population emigration which has been decreasing in the last ten years or so due to the decrease in the number of potential emigrants; fluctuations in all relevant demographic structures; intensification of the process of demographic ageing which results in continual decrease of natural growth and disruption of all basic functional contingents of population which will certainly negatively affect future reproduction and population replacement. If such a negative state is taken into consideration then the question of demographic and thus developmental perspectives of this mountainous region is justifiably imposed and brought into question.

The second part of the paper indicates to the demographic perspectives of the Golija region. According to the first estimation variant, which proceeds from the assumption on the continuation of the basic tendencies in demographic development so far, the number of inhabitants of Golija would be halved by the year 2030. In the second estimation variant, which proceeds from the assumption that in the near future some more serious changes in the functional structure of this region will be realized, having in mind some planned developmental activities, which would result in a somewhat faster tempo of total development of its certain parts which would reflect the gradual slowing down of negative tendencies in its population development on the whole as well. It should be stressed that the first, initial, positive effects would be manifested more seriously only in 20 years at the earliest. That means that by then there would be gradual ceasing of the demonstrated tendencies in demographic development of this region so far and the forming of complex (both developmental and demographic) prerequisites for its further demographic revitalization. It is characteristic that all the stated effects would not prevent the demographic dying out of 15 settlements. This imposes the requirement that when defining the organization strategies and development of this regional entirety, settlements must clearly be distinguished as well as their functional zones which have certain developmental predispositions, as well as settlements which have minimal, demographic and functional, potentials for future development and settlements which in the prospective period can demographically survive.

Key words: *population, depopulation, demographic estimations, Golija*